
MIRKO ĐORĐEVIĆ

KNJIGA U EGZILU

Uskoro će zagrebačka izdavačka kuća Zora izdati i uključiti u sabrana dela knjige Miroslava Krležę koje dosad nisu objavljene. Reč je o privatnim izdanjima knjiga *Moj obračun s njim* i *Dijalektički antibarbarus*, od kojih se ova poslednja pojavila u časopisu *Pečat*. Naša književna, intelektualna i uopšte kulturna kretanja i pomeranja istakla su potrebu za ovim, pomalo apokrifnim, tekstovima.

To će u pravom smislu biti povratak jedne knjige iz egzila, iz tišine na koju je bila prinudena već više od trideset godina, ali ne i iz zaborava. *Dijalektički antibarbarus* je knjiga neobična, lucidna i strasna, ona je hronika jednog momenta naših kulturnih zbivanja pred dolazak oluje svetskoga rata i današnji čitalac je, najblaže rečeno, zapanjen njenim sadržajem, njenim prognozama i dijagnozama.

Habent sua fata libelli! Zaista je neobična sudbina ove knjige koja se pojavila u časopisu *Pečat*, poslednjem Krležinom časopisu pred rat, pred njegovo veliko i mučno črtanje¹⁾. O ovoj je knjizi čitao dugo godina i sam pisac nije se pozivao na nju kao na svedoka čak ni onda kada je takva knjiga to najbolje mogla da bude. U razgovorima sa Predragom Matvejevićem nespokojan i sa malo rezignacije — nešto neobično za njega, ali njegovo, Krležino — pozvao se na *Antibarbarus* više puta²⁾. Ova knjiga ne nedostaje toliko Krleži, koliko nama danas koji u ovom nemirnom kulturnom momentu tražimo genezu i korelate. Ova je knjiga govorila veoma rečito iz tišine, jer ona je neuništivi kontekst Krležinog dela, već danas velike i klasične *terrae krlezianae*. Misao ove knjige je živa i sveža, strasti u njoj nisu prevagle nad razumom i razum se nije gubio u suvoparnim racionalističkim refleksijama.

¹⁾ Videti časopis *Pečat* 8—9, 1939. godina, Zagreb.

²⁾ Predrag Matvejević: *Razgovori s Miroslavom Krležom*, izd. „Naprijed“, 1969. godine, Zagreb.

I ovdje je Krleža isti onaj nemirni duh sa perom u ruci kakvog ga znamo iz njegovog celokupnog opusa, u stalnoj pobuni protiv banalnosti, svesno angažovan kao Erazmo na *straži pameti ljudske*. Polemički žar, pamfletska strast i vera u moć reči, izgovorene i napisane, podsećaju na vremena verskih ratova iz doba Reformacije, kada je duh otpora iskričavo svetlucau u slici, crtežu-karikaturi, ili u pamfletu. Jer, tek u prelomnim epohama, u revolucionarnim momentima, pamflet i parola bivaju dignuti na nivo autentičnog umetničkog dela, prave kulturne pojave.

A *Dijalektički antibarbarus* je knjiga otpora i pobune i svedočanstvo o onom Krleži koji je uvek iznad regionalizma, nacionalizma i drugih naših isključivosti, jučerašnjih i današnjih. Krleža je jedan od retkih pisaca — istaknimo to još jednom i mi — koji posle pedeset godina nema razloga da precrta ni jedan redak onoga što je napisao. Njegova je misao u toku vlastitog kontinuiteta nenarušenog od prvih beležnica iz Hungarikuma do poslednjih knjiga monumentalnog dela *Zastave*. I ovo je delo sjajna odbrana kulture, kulture u najkompleksnijem značenju toga pojma.³⁾

Tridesetogodišnja tišina oko ove knjige nije pokrekla njeno stvarno značenje — nestala je bila čak iz fusnota i bibliografskih aparatura — naprotiv, sugestivna i duhovita poruka *Antibarbarusa* javljala se mnogo puta kao autentična reč u vremenu i prostoru naše najnovije kulturne istorije. To će biti one misli iz *Govora u Ljubljani*, one misli iz *Predgovora Podravske motivima* kao i iz mnogih drugih njegovih dela. I u naše vreme, svuda oko nas, »dijalektičke« katedre sve češće potežu sumnjive argumente i nude indulgencije sa oznakom jedinospasavajućeg *dijamata* zaboravljajući u ime novoga integralni kulturni prostor nenarušiv od svojih mitskih početaka do daleke, nesagledive budućnosti, zaboravljajući kulturu kao ostvarivanje i usavršavanje čoveka u stalnoj želji da ostvari sebe prema slici svojih nada.

Dijalektički antibarbarus je knjiga o famoznom sukobu na levlci, o sukobu Miroslava Krleže i Marka Ristića sa grupom mladih, naprednih intelektualaca, pisaca, pesnika i publicista iz vremena pred sam početak drugog svetskog rata. Dakle, reč je o momentu kada su strasti bile dovedene do vrhunca, kada se često zaboravlja-

³⁾ Krležine misli i refleksije o kulturi, o kulturi uopšte, o našoj balkanskoj i podunavskoj kulturi i civilizaciji nisu izučene, čak veoma su malo analizirane i obrađivane. Inače to je kompleks koji je Krleži iritirao u najdubljem svom značenju kao intelektualna pojava.

lo u viziji jedne budućnosti, kako i kojim mogućnostima treba usmeravati i orijentisati kulturu.

Krleža se brani od napada u ovoj polemici ne zaboravljajući ni u naletu sopstvene vehemencije zdrave slutnje i instinkte umetnika i stvaraoca, ostajući uvek na visini umetničkog nemira. Upravo taj nemir Krleža priznaje za drugo ime čoveka umetnika, borca i vizionara. Iskreni i idealno poštteni, zaverenički odani i zaljubljeni u budućnost, mladi intelektualci su svojoj viziji budućnosti u kojoj će radni čovek živeti u sreći bez obala, žrtvovali avanturu traženja, uzbuđenje neverice, čar sumnje i otisnuli se u dogmatizam.

U ono se vreme tako snažno verovalo da je konačno pronađena poluga kojom se može svet prebaciti jednim zamahom iz carstva nužnosti u carstvo slobode. Često je ukidano pravo na sumnju.

Iskreni i talentovani Jovan Popović koji će celoga sebe i svoje delo dati revoluciji, hrabri Vojislav Vučković, erudita Ognjen Prica, Avdo Humo, Puniša Perović, Radovan Zogović i drugi iz kruga *Mlade kulture*, našli su se u konfrontaciji sa Krležom piscem koji je imao za sobom veliko književno delo, sa očaranim putnikom u Lenjinovu oktobarsku Rusiju.

Junaci ove knjige davno su, uglavnom, odsutni iz književnih i kulturnih zbivanja. Na čitav se sukob danas gleda još uvek veoma različito. S jedne strane nastoji se pokazati kako je polemika oko *Pečata* sasvim beznačajna, i da je jedino književno-publicistički kuriozum⁴⁾. Međutim, u našoj književnoj kritici srećemo se i sa jednim drugim, suprotnim mišljenjem, koje nastoji da u nemirnom kontekstu književne polemike pronađe i ispita prave vrednosti. Na ovakav način vrednovanja obavezuje nas istina u koju su mladi publicisti tako vatreno verovali. Posmrtna slava ovih pisaca mnogo više počiva na njihovom svesnom žrtvovanju za velike ideale, nego na misaonom i estetskom sadržaju dela koje su ostavili⁵⁾.

Polemika koju nam Krležin *Antibarbarus* prikazuje i onako kako je prikazuje ima i danas veliki značaj, još uvek je aktuelna. Pokrenuto je nekoliko, kako bi Krleža rekao, otvorenih i uzbudljivih pitanja. Neka ćemo od tih pitanja istaći i prikazati kako bi se mogao celovitije sagledati nemir jednog vremena i naše prilike bolje osvetlile.

⁴⁾ Slobodan Z. Marković: *Jovan Popović*, Matica srpska, Novi Sad, 1969. godine.

⁵⁾ Eli Finci: *Zaverenik revolucije*, „Politika“, 24. avgust 1969. godine.

Jedno od najvažnijih pitanja koje je bilo predmet polemike, bilo je pitanje smisla, suštine i svrhe umetničkog stvaranja. Mladi intelektualci, idejno orijentisani jednosmerno i jednoznačno, od svih funkcija umetnosti posebno su isticali socijalnu. To je vodilo u dogmatske simplifikacije, u takvu vrstu dogmatizma koji će kasnije biti poznati pod neslavnim pojmom *ždanovizma*. Ovo je pitanje postavljeno tako zaoštre-no da su anateme, ekskomunikacije i slično bile obična pojava — sve se bilo zaoštrilo do same ivice poslovičnog hamletovskog paroksizma.

Krleža je ovakvo shvatanje i ovakvo svodenje u metnosti na socijalnu funkciju odbacio i video u tome opasnost, te je proglasio sve to za antikulturnu pojavu. Nije bitno da li je kultura u parolaškom smislu *leva* ili *desna*, da li je angažovana deklarativno u jednom jedinom smeru jer prava kultura kao stvaralaštvo čoveka kreće se uvek putevima humaniteta koji je bitni ljudski sadržaj kulture u svim vremenima i epohama. Ni onda kao ni mnogo godina kasnije, nije bila osvojila sebi mesto stara, razumna teza Engelseva o smislu i suštini Balzakovog realizma⁹). Ovde možemo potražiti začetke onoga što će se mnogo godina kasnije javiti u nas kao jedna kultura i jedna kulturna politika, naročito u godinama posle drugog svetskog rata; odavde možemo razumeti šta je Krleža izražavao svojim izrazima, danas u svetu ne samo poznatim nego i usvojenim, izrazima kao što je *estetski kuligulizam*, *artistički daltonizam*, i drugim. (Određeni Krležini izrazi se ne mogu jednostavno zaobići, najčešće nemaju sinonima). *Pečat* je i pokrenut sa namerom da oslobodi kulturu i kulturnu politiku naše levice dogmatizma koji je već bio počeo hvatati korene, da je oslobodi u--proščavanja jer baš radnička klasa treba da prihvati kulturno nasleđe i da ga preda pokolenjima.

Krleža je iz tih razloga, pored note ličnog, pored uzbuđenja zbog napada na ličnost, celu stvar shvatio kao kulturno-politički zadatak *par excellence*. On ne osporava svojim protivnicima njihova idejna i čisto politička uverenja — da se može loše politički misliti i biti veliki pesnik i obrnuto, to je baš on često ponavljao — on ovde posmatra književni i publicistički rad grupe sa aspekata stvaraoaca i umetnika.

Za Krležu je bitno pitanje šta je umetnost, šta su autentični artistički realiteti, gde su u biću čoveka impulsi koji ga navode da umetnički

⁹ Da podsetimo samo na klasične Engelseve argumente, inače dobro poznate: Najveći francuski pisac, Balzak bio je legitimist i rojalist pa ipak njegovo delo celinom svoje poruke i duhom svoje istine je *levo*.

stvara i, dalje, koji ga vode u onu delatnost o-
čovečenja koja se naziva mnogoznačnim termi-
nom *kultura*. Citat iz Krečmera bio je svojevrs-
ni izazov u ovoj prilici, jer Krleža ne operiše na-
vodima iz popularne i vulgarizatorske literature
— uglavnom, oslanja se na lični senzibilitet pis-
ca i umetnika i na bogatu erudiciju — a to je
u ovakvoj klimi bilo ravno književnoj blas-
femiji?).

Ovakve navode — a Krleža je naveo jedan ma-
nji karakteristični detalj — naša radikalna le-
vica dočekala je kao priliku za nove napade i
optužbe. Sve to pokazuje nemir jednog vremena
koje je plimi strasti bilo posebno naklonjeno.

Sa terena umetničkog i kulturnog na kome je
Krleža samouvereno stajao, protivnici su sva pi-
tanja prebacili na teren bukvalne političke od-
govornosti — rešavajući sva pitanja po principu
svoje, već onda formirane i razrađene,
receptologije. Tako su se nizale optužbe
koje je danas teško i zamisliti u našem relativ-
no zdravom kulturnom i umetničkom ambijentu,
optužbe da je Miroslav Krleža, Marko Ristić i
krug oko *Pečata* trockistički inspirisan, da je to
idejni inventar famozne *Quatrième* internacio-
nale, izdajnik radničke klase i slično. Krleža je

?) Kako je Krečmer (Kretschmer) još onda kod nas
bio proskribovan kao idejno nepodesan, buržoaski da-
kile, vrlo je malo izučavan. Nas neće interesova-
ti njegove čisto psihološke teorije o *ctikloidima* i
šizoidima, već njegovi stavovi o čoveku kao
umetniku, o biću ljudskom u kulturnom miljeu. Nje-
gova zapažanja su veoma zanimljiva kada je reč o
umetnosti, o prirodi umetničkog. Krečmer je, uglav-
nom, isključivao socijalne faktore i oslanjao se na
prirodu čoveka kojoj je telesni sastav osnova.

Postoje, po Krečmeru, centralno polje i periferna po-
lja čovekove svesti. Kada je reč o umetničkom, ar-
tističkom uzbuđenju, svesno polje ne igra neku veli-
ku ulogu. Sve, pak, što se odigrava na periferiji, na
rubu svesnog, na mutan i nejasan način, daje ka-
snije *štimung* pesmi, priči ili romanu. Umetničko
dakle nastaje u tom sferičnom *polumraku* i ne
može biti čista svesno-logička konstrukcija. Otuda
je san nezaobilazna metafora od tvoraca epa o Gil-
gamešu do nadrealista, otuda se često stvara kao u
snu i nisu sasvim bez osnova priče romantičara da je
baš san i njegovi mutni horizonti najplodnija do-
lina *pesničke milosti* i njenih darova. Krečmerovi
stavovi, inače veoma sporni i sporeni, potrebni su
nam ako hoćemo da razumemo ono što primamo i iz-
ražavamo kao magičnu i teško objašnjivu privlačnost
umetničkog dela. Ovi Krečmerovi stavovi su zanim-
ljivi i za objašnjavanje širokog polja takozvanog sve-
snog i nesvesnog stvaranja — problema koji neće pre-
statiti da bude predmet raznih hipoteza i teza dokle
god bude čoveka umetnika i njegovih stvaralačkih
uzbuđenja.

Jednom reči, rezimirajući Krečmerove stavove i nje-
govo učenje, vrlo često, bitno za umetnost nije u
svesnom nego na prostorima *sfera*, i tamo čovek
umetnik traži ili očekuje da može naći sebe u mo-
mentima izuzetnih stanja koja zovemo, ne mnogo sve-
sno m reči, inspiracija ili, još češće, arhaično sa-
svim — *nadahnuće*.

Sporni ili ne, Krečmerovi stavovi nalaze potvrdu u
delima umetnosti; čitalac ih nalazi kada se nađe pred
delom.

odgovarao konstatacijama da je ovakav otpor ne književni i polemičarski posao nego varvarstvo i atak na kulturu, poigravanje njenom budućnošću.

Za Krležu u osnovi ovakvih pojava leži naš palanački duh i mentalitet, naše inercije i zablude, naša sklonost da banalizujemo do kraja. Oštro političko čulo govorilo mu je da je sasvim ispravna stara teza o levisi koja u revnosti levičarenja stiže desno. U to vreme, vreme krvavog ishoda građanskog rata u Španiji i dolaska i nastupanja fašizma, nije bilo jednostavno i lako misliti, pisati kritike ili pevati pesme — pitanje mača i pera je iskršavalo na svakom koraku kao najozbiljniji ispit savesti. U analizama i polemikama sa mladim intelektualcima Krleža je umetnik snažnoga daha, satiričan i pamfletista vedar, uzbuđen do pravog nadahnuća, rečit i bogat.

Današnjem čitaocu, onom prosvećenijem, koji je uvek u matici najsavremenijih i najsvežijih kulturnih tokova, biće, bar to, zanimljivo da sazna neke od tih Krležinih lucidnih analiza i da ih poredi sa njegovim delom u celini.

Posebno se oštrica Krležine satire upravila na književno i publicističko delo pesnika Radovana Zogovića⁹⁾. Mnogo godina kasnije, kada su se u časopisu *Forum* pojavile Zogovićeve pesme posle njegovog velikog ćutanja, sa stranica Krležinog *Antibarbarusa* se nameće neobično, pomalo setno razmišljanje o tim *davnim danima*⁹⁾. To je jedan susret naš, zanimljiv i sav iz konteksta naših kulturnih svađa i polemika.

Danas ni Francuzi ne porede Barbisova svedočanstva o Sovjetskom Savezu, tačnije njegovu knjigu o Staljinu pisanu hagiografski, sa Krležinim *Izletom u Rusiju*, u korist, da tako kažemo, Barbisa. U celokupnoj *Leniniani* ne mogu se naći nadahnutije i vidovitije stranice nego što su to Krležini tekstovi o Lenjinu i Oktobru. (Neko je nedavno izražavao čuđenje, sasvim opravdano, zašto Krleža i nije dobio Lenjinovu nagradu za književnost). No, taj krug pitanja čeka svoje istraživače i svoja objašnjenja.

Polemika iz tih dana nije se na tome završila, svakako. Obe strane su se strasno angažovale

⁹⁾ U nameri da bude uvek na nivou dijalektičke ortodoksije onako kako je shvata, Zogović pisac i pesnik, da ostane veran vokaciji pisca revolucionara, on u jednoj noveli opisuje kako je odjeknula vest o smrti Anrija Barbisa među metohijskim nadničarima i sirotinjom. Atmosfera je veštačka, priča nema *štimunga*, pisana je iz poštenog srca ali bez invencije i umetničkog senzibiliteta.

U jednom drugom slučaju, navodi Krleža, imamo još čudniji primer. Reč je o pesmi u kojoj je Don Kihot, u pesnikovoj viziji nespojiv sa naprednim duhom španskog naroda.

⁹⁾ Videti časopis *Forum* broj 3 za 1965. godinu, Zagreb, p.p. 390—404.

za svetlu budućnost, za svet sutrašnjice, za čoveka vraćenog sebi i zabavljenog igrom rada i stvaranja. Za Krležu ipak, čovek budućnosti neće naći sebe ako u svoje duhovne sfere ne asimilira kulturno nasleđe prošlosti oslobođeno predrasuda, ako ne bude stvoreno društvo u kome će biti mesta i za jeretike i sanjare. Njegovi protivnici imaju pred sobom ostvarenje klasične Utopije, u kojoj će razum i umešnost zameniti čoveka, osloboditi ga svake sumnje, mučnine i apsurdna. To su dva načina gledanja na budućnost, i ne lična gledanja, koliko dva shvatanja koja će se kasnije često sukobiti.

Ova će se polemika preneti na brošure i pamflete, gubeći se polako u sitničavosti, u zgodama i kalamburima, intrigama i pakostima, čak. Posle pojave *Antibarbarusa* i njegovog velikog odjeka — počele su bile i špekulacije u građanskoj štampi — pojavila se brošura Ognjena Prica i polemika se nastavila strasno i žučno¹⁰⁾. Krleža se javljao još nekoliko puta a polemiku je prihvatio Marko Ristić¹¹⁾.

U celini ove iste misli srećemo još u *Pečatu* kada je Krleža govorio o nameni časopisa¹²⁾.

Krležina osnovna književna i publicistička nastojanja, njegove smeje, vizionarske smernice naših budućih kretanja sreću se neprekidno tokom niza kasnijih godina i predstavljaju oružje napredne kritičke misli, ne samo u nas nego i šire.

Kada se, dakle, uskoro ova knjiga ponovo nađe među nama, još jednom ćemo se uveriti kako su lucidnost uma i snaga istinskog i dubokog uverenja svedočanstvo profetizma i smelih anticipacija. Svaka Krležina sumnja pokazala se opravdanom, svaku je tezu — to se retko sreće u ovolikoj meri — vreme samo opravdalo i potvrdilo. Značenje ove knjige će, nema sumnje baš danas, preći granice jezičkoga područja na kome je nastala, i nastaviti da igra onu ulogu kakvu igraju knjige ovakve — knjige koje zbog smelosti svojih vizija bivaju kažnjene ćutanjem i tišinom.

To će uvek biti u prelomnim momentima kao što su bili oni pedesetih godina — da pomenemo samo njih — kada je konfrontacija između *Savremenika* i *Dela* pokazala da postoje impulsi koji radaju nove puteve i mogućnosti. Na tom poslu *Antibarbarus* je igrao posebno važnu ulogu.

¹⁰⁾ Ognjen Prica: *Barbarstvo Krležinog Antibarbarusa*, Zagreb, 1940. godine.

¹¹⁾ Marko Ristić: *Nesavremena razmatranja*, u časopisu *Pečat*, 13—15, 1940. godine, Zagreb.

¹²⁾ Miroslav Krleža: *Svrha Pečata i o njojzi besjeda*, časopis *Pečat* brojevi 1 i 2 za 1939. godinu.